

REALIYA TÚSINIGI HÁM ONIŇ ULIWMA TIL BILIMINDE ÚYRENILIWI

Zayrova Kanshayım Muratbaevna
QMU docent

Genjebaeva Sholpan Polat qızı
QMU lingvistika (qaraqalpaq tili) baǵdarı 1-kurs magistrantı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703557>

Annotaciya: Maqalada realiya túsiniǵı, onıń ulıwma til biliminde izertlenip úyreniliwi tolıq ashıp berilgen. Realıya mádeniyat hám til ortasındaǵı baylanıstı, belgili bir milletke tán bolǵan milliy dástúrler, qádıryatlardı sáwlelendiriwshi, sonıń menen bir qatar da xalıqtıń milliy kiyimleri, azıq-awqatları, taǵınshaqları, tariyxıy, geografıyalıq h.t.b atamaları óz ishine qamtıwshı túsinić esaplanadı. Realıya xalıqtıń turmıs tárizin, mádeniyatın, tariyxıy hám milliy koloritin kórsetip beriwde áhmiyetli rol tutadı.

Tayanısh sózler: realıya, lingvokulturologiya, ekvivalentsiz leksika, milliy kolorit, mádeniyat, irrealıya, termin.

Аннотация: В статье подробно раскрывается понятие реалии и ее изучение в общем языкознании. Реалия - это понятие, отражающее связь между культурой и языком, национальные традиции и ценности, присущие определенной нации, а также включающее в себя национальную одежду, продукты питания, украшения, исторические, географические и другие термины. Реальность играет важную роль в отображении образа жизни, культуры, исторического и национального колорита народа.

Ключевые слова: реалия, лингвокультурология, безэквивалентная лексика, национальный колорит, культура, ирреалия, термин.

Annotation: The article fully explains the concept of realia and its study in general linguistics. Reality is a concept that reflects the connection between culture and language, national traditions and values specific to a particular nation, and also encompasses the national clothing, food, jewellery, historical, geographical, and other names of the people. Reality plays an important role in conveying the lifestyle, culture, historical and national character of the people.

Keywords: reality, linguoculturology, non-equivalent vocabulary, national color, culture, irrealıty, term.

Házirgi globallasıw dáwirinde tillerara hám mádeniyatlarara baylanıs kem-kemnen kúsheyip barmaqta. Jámiyettiń rawajlanıwı ilim-pánde, til biliminde jańa jónelislerdiń payda bolıwına óziniń tásirin tiygizip atır. Hár bir xalıqtıń tili óziniń tariyxıy, mádeniy, sociallıq turmısın ózinde sáwlelendiredi. Jańa jónelis esaplanǵan lingvokulturologiyanıń áhmiyetli túsinićlerinen biri esaplanǵan realiyalar til biliminde belgili orınǵa iye. Realiyalar xalıqtıń milliy-mádeniy kórinislerin, úrp-ádetlerin, turmıs tárizin til arqalı sáwlelendiredi. Bul sózler tildegi milliy koloritti saqlap qalıwshı, óziniń belgili bir mánisine iye bolǵan birlik esaplanadı.

Realiya (latınsha) “real” – haqıyqıy nárseler, materiallıq, degendi ańlatıp, abstrakt túsiniklerden parıqlı ráwishte, barlıqta bar bolǵan nárselerdi ańlatadı [Qutbiddinova N.R. 2023: 772]. Olar belgili bir xalıqtıń turmısı hám mádeniyatına tán bolǵan, basqa tillerde tolıq ekvivalenti bolmaǵan sóz yáki dizbeklerin bildiredi. Realiyalar ádette, ekvivalentsiz leksika sıpatında qaraladı. L.S.Barxudarovtıń jazıwınsha: ”Ekvivalentsiz leksika – bir tildegi leksikalıq birliklerdiń basqa tilde tolıq yamasa ulıwma ekvivalentke iye bolmawı”– dep kórsetedi [Бархударов Л.С. 2010: 59].

Ulıwma til biliminde realiyalardı úyreniw XX ásirdeń 50-jıllarınan baslanǵan. Batıs awdarma mektebi alımlarınan biri bolǵan Pedersen realıyanı ulıwma paydalanıwdagı tiykarǵı mánisi sebepli ulıwma belgisiz hám túsiniksiz dep sınaǵa aladı. Onıń pikirinshe realıyanıń tiykarǵı atalıwı (real nárseler) onıń mánisine tuwrı kelmeytuǵının aytadı. Realiyalar abstrakt túsiniklerdi de ańlatıwı múmkin. Bul paradoksti sheshiw ushın Laponen (2009) qıyalıy dúnyada oylap tabılǵan buyımları ushın ”irrealiya” atamasın usınıs etken. Realiya túsinigine E.M.Verechagin, V.G.Kostomarov, I.S.Alekseeva, A.D.Shveytser, M.L.Vaysburdlar óz pikirlerin bildirgen bolsa, bolgar ilimpazları bolǵan S.I.Vlaxov hám S.P.Florinler “Непереводимое в переводе” miynetinde ayrıqsha atap jarıtıp bergen. Oǵan kóre: “Realiyalar – belgili bir xalıqtıń turmısı, úrp-ádetleri, mádeniyatı, sociallıq rawajlanıwına baylanıslı nárseler, predmet, waqıya-hádiyselerdi ańlatıwshı sóz hám sóz dizbekleri bolıp, olar milliy hám dáwirlik qásiyetlerge iye” [Vlaxov, Sergei and Florin. 1980: 8] ekenligin ańlaymız. A.V.Federov “realiya” degende “sociallıq hám materiallıq turmıs tárizin ańlatıwshı” tek jergilikli hádiyseni bayanlawshı hám basqa xalıqlardıń turmısında hám túsiniginde ekvivalenti joq bolǵan sózler dep túsiniredi [Фёдоров А.В. 1983:160]. Realiyalar basqa tildegi túsiniklerdi túsiniw ushın zárúr bolǵan milliy hám mádeniy birlikler esaplanadı. Millettıń tariyxıy dáwirlerdegi turmıs tárizi, social-ekonomikalıq rawajlanıwı realiyalarǵa óz tásin kórsetedi. Sonıń ushın da realiyalar haqqında aytqanımızda, milliylik, ózine tánlik hám tariyxıy kolorit máselelerin shetlep ótip bolmaydı. Sebebi realiyalar hár qanday dáwirde de bir waqıtıń ózinde de milliy hám tarixıy reńbáreńlikke iye boladı. Jámiyettiń materiallıq hám mánawiy ómirinde jańa realiyalardıń payda bolıwı tilde realıyanıń júzege keliwine alıp keledi. Realıyanı tildiń basqa sózleri menen salıstırǵanda onıń ózgesheligi sonda, realıyanı ańlatatuǵın predmet, túsinik, hádiyseniń bir tárepten xalıq penen, jáne basqa tárepten tariyxıylığı menen baylanısı boladı. Bunnan bolsa milliy, jergilikli yáki tariyxıy kolorittiń realıyaǵa tánligi kórinip turıptı. Tili úyrenilip atırǵan xalıq mádeniyatında ol yáki bul realıyanıń, ózine tán sózdiń, predmettiń joq ekenligi soǵan alıp keledi, sózdiń barlıq semantikalıq dúzilisi, onıń leksikalıq tiykarın qosıp esaplaǵanda mádeniy ózine tán bolıp qaladı. Sonday-aq, awızeki sóylewimizde bar bolǵan, milliy hám mádeniy

özgesheliklerimizdi kórsetip beriwshi sóz birlikleri bar, olar biziń átirapımız, álem hám tábiyat penen úzliksiz baylanıslı halda pikirlewimizde bar ekenligin kórsetedi. Lingvokulturemadan parıqlı bolǵan realiya tek sóz hám sóz dizbeklerinde ǵana sáwlelenedi. Bul baǵdarda alıp barılǵan izleniwler oǵan hár qıylı anıqlama beriliwine sebep bolǵan. Atap aytqanda, R.Fayzullaeva awdarmada milliy koloritti sáwlelendiriwdi úyrenen eken, oǵan tómendegishe túsiniq beredi: "Realiyalar bir xalıq tilinde payda bolıp, milletniń turmıs tárizi, tariyxı, mádeniyatın ózinde sáwlelendiredi hám ózge tilde onıń anıq ekvivalenti bolmaydı." Realiyalar belgili bir xalıqqa tán bolǵan, milliy-mádeniy táreplerin sáwlelendiriwshi birlik bolıp, olarda xalıqtıń sociallıq kelip shıǵıwı, milliy ruwxı, tariyxı hám mádeniyatı menen baylanıslı bolǵan informaciya júzege shıǵadı.

“Realiya” sóziniń túsiniqleri hár qıylı bolǵanı sıyaqlı olardı klassifikaciya da hár túrli. Realialardıń izertleniw tariyxında avtorlar hár qıylı túrlerge bólip úyrenen. Búgingi kúnde filologiya hám awdarma teoriyası tarawındaǵı izertlewshiler realialardıń hár qıylı klassifikaciya principlerine tiykarlanǵan. L.S.Barxudarovtıń klassifikaciyası anıq hám ıqsham bolıp, basqa ilimpazlardikinen ajralıp turadı. Ol realialardı tómendegishe klassifikaciyaıladı:

1. Milliy asxana taǵamlarınıń atları;
2. Xalıq kiyimi hám ayaq kiyim túrleri;
3. Xalıq ayaq oymaları;
4. Xalıq awızeki dóretiwshiligi túrleri;
5. Siyasiy institutlar hám jámiyetlik hádiyseler;
6. Sawda hám jámiyetlik mákemeler.

Til bilimi hám lingvokulturologiyalıq sheńberindegi realiyalar arasınan G. D. Tomaxin, birinshi gezekte, onomastikalıq özgesheligine iye bolǵan realialardı ajratıp alǵan:

- 1) toponimler – milliy hám tariyxıy asociaciya oyatıwshı geografıyalıq atamalar;
- 2) antroponimler - tariyxıy shaxslar, jámiyetlik ǵayratkerler, alımlar, jazıwshılar, kórkem óner insanları, kórkem ádebiyat hám xalıq awızeki dóretiwshiligindegi belgili qaharmanlardıń atları;

3) ádebiyat hám kórkem óner dóretpeleriniń atları, jámiyet hám mámleket turmısındaǵı tariyxıy, faktler hám turmıslıq waqıyalar, mámleketlik shólkemler hám mákemeler atamaları; ekinshiden, apellyativlik sózlik penen berilgen realiyalar:

- 1) tábiyy geografıyalıq ortalıq, ósimlik (flora) hám haywanat (fauna) dúnyası özgesheliklerin bildiriwshi atamalar;

2) ayırımları mámleket dúzilisi, mámlekettiń jámiyetlik-siyasiy turmısı, huqıqtanıw, áskeriy isler, kórkem óner, bilimlendiriw sisteması, kúndelikli turmıs, úrp-ádetler hám basqalarǵa tiyisli sózler.

Realiya óz mazmunı, forma hám wazıypalarına qaray terminlerge uqsap ketedi. Terminler haqqında kóplegen ilimpazlar derlik birdey túsiniklerdi bergen. Termin arawlı ilimiy-texnikalıq túsinikti sıpatlawshı sóz yáki sóz dizbegi. O.Vinokurdıń pikirinshe termin hár dayım anıq bolıp keledi. Terminler tiykarınan tilge zárúrligi, jámiyet oǵan mıtájligi ushın jaratıladı, qabıl etiledi. Realiyalar da terminlerge jaqın keledi. Biraq, terminlerdiń sinonimi bolmaydı, bir predmettiń bir mánide keliwin kórsetip beredi. Kópshilik teminler shet tillerinen kirip kelgen hám shegaralanǵan boladı. Realiyalar bolsa leksikalıq tárepten shegaralanbaǵan boladı. A.D.Shveytser óz izertlewlerinde *termin-realiya* túsinigin birge qollanadı [Швейцер А.Д.1988: 253]. Realiya hám terminler arasındaqı parıqlardı aytatuǵın bolsaq, realiya xalıq tárepinen jaratıladı, milliylikke, tariyxıylıqqa iye boladı. Terminler bolsa jasalma ráwishte ilim-pán adamları tárepinen ataladı.

Juwmaqlastırıp aytatuǵın bolsaq, realiyalar tildegi mádeniy qatlamdı sáwlelendiretuǵın áhmiyetli birlik. Olardı úyeniw arqalı belgili bir xalıqtıń tariyxıy ótmishi, qádiryatları hám dúnyaqarasın analizlew múmkin. Sonıń ushın da, realiyalardı lingvokulturologiyalıq, semantikalıq, awdarmashılıq táreplerinen tereń úyeniw zamanagóy til biliminiń áhmiyetli jónelislerinen biri bolıp qalmaqta.

Ádebiyatlar:

1. Abdinazimov Sh, Tolıbaev, X. Lingvokulturologiya – Tashkent: Metodist nashryoti 2025.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 240 с.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Междунар. отношения, 1975.
4. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода. М.: Высш. шк., 1983.
5. Qutbiddinova N.R. Realiya tushunchasi va uning tilshunoslikda o'rganilishi // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2023. №4. – B. 771-777.
6. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре. М.: Иностр. язык в школе, 1997. № 3.
7. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya – Tashkent 2019.
8. Vlahov, Sergei and Florin, Sider (1980) Neperevodimoe v perevode, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода, статус, проблемы, аспекты. М.: Наука, 1988. 1973.